

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1973

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΗΛ. ΜΑΡΙΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Κ. ΗΛ. ΜΑΡΙΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟΝ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 28^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εορτάζει σήμερον μαζί με δλόκληρον τὸ Ἔθνος τὴν ἐπέτειον τοῦ ἱστορικοῦ ΟΧΙ, τὸ ὁποῖον ἀντέταξεν ὁ τότε πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν εἰσβολέα τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1940.

Ὅσοι ἐξ ἡμῶν ἐζήσαμεν τὰς ἡμέρας ἐκείνας θὰ ἐνθουμούμεθα τὸν ἐνθουσιασμόν ἀλλὰ καὶ τὸν φανατισμόν, μετὰ τὸν ὁποῖον προσήρχοντο οἱ κληθέντες ὑπὸ τὰ ὄπλα, διὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὰ ἱερά τῆς Ἑλλάδος χῶματα.

Ὅποιαιδήποτε διαφοραὶ ἐχώριζον τοὺς Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρεμερίσθησαν αὐτομάτως, καὶ ὅλοι μαζί, ὡς εἷς ἄνθρωπος, ἔσπευσαν νὰ ἀνταποκριθῶν εἰς τὴν φωνὴν τῆς Πατρίδος.

Δὲν ὑπῆρχε μέτωπον. Ὁλόκληρος ὁ Ἕλληνισμὸς ἐμάχετο. Ἐνα μέρος αὐτοῦ μετὰ τὸ ὄπλον ἀνὰ χεῖρας εἰς τὰ πρόσω, καὶ ὁ ὑπόλοιπος εἰς τὰ μετόπισθεν, βοηθῶν παντοιοτρόπως τὸ μαχόμενον τμήμα.

Θεῖον εἶναι τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ἕλληνος, καὶ αὐτὸ εορτάζομεν σήμερον !

Ἡ Σύγκλητος τῆς Ἀκαδημίας ἀνέθεσεν εἰς τὸν συνάδελφον κ. Παναγ. Ζέπον νὰ ἐκφωνήσῃ τὸν πανηγυρικὸν τῆς ἡμέρας. Τὸν παρακαλῶ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ βῆμα.

ΜΝΗΜΗ 28^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΖΕΠΟΥ

Γεγονότα γνωστὰ καὶ ἐπαίνους οἰκείους θὰ εἶπη κατ' ἀνάγκην ὁ ὀμιλῶν περὶ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, γεγονότα καὶ ἐπαίνους ἐπαναλαμβανομένους κάθε χρόνον κατὰ τὸν εορτασμόν τῆς μνήμης τῆς μεγάλης αὐτῆς ἡμέρας. Ὅμως, ἡ ἐπα-
ΠΑΑ 1973

νάληψις και ἡ ἀναπόλησις δὲν προκαλοῦν και οὐδέποτε θὰ προκαλέσουν κάματον, οὐδέποτε δὲ θὰ ἐκλείφουν και οὐδέποτε πρέπει νὰ ἐκλείφουν μεταξὺ τῶν ἐπιγόνων. Διότι χρέος εἶναι ἔναντι τῆς Ἱστορίας ἡ ἐπανάληψις και ἡ ἀναπόλησις αὐτή, τονώ- νουσαι τὸ αἶσθημα τῆς ὑπερηφανείας τοῦ Γένους και ἐμπνέουσαι παράδειγμα πρό- τυπον, διὰ τὴν περαιτέρω και εἰς τὸ διηνεκὲς πορείαν τοῦ Ἔθνους.

Τοῦ Ἔθνους αὐτοῦ, δύο εἶναι αἱ μεγάλαι ἐπέτειοι. Ἡ 25ῃ Μαρτίου, ὑπομι- μνήσκουσα τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ ἀνατολίτου δυνάστου και ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου, παριστῶσα τὴν ἀπεγνωσμένην ἄμνην κατὰ τοῦ δυτικοῦ ἐκλεπτυσμένου κατακτητοῦ.

Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς 25ῃς Μαρτίου, ἡ ἐπέτειος ἐνθυμίζει τὴν ἐπίθεσιν, ἀκριβέστερον τὴν ἀντεπίθεσιν τοῦ ἐπὶ αἰῶνας δουλωθέντος ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν περι- πτωσιν ὅμως τῆς 28ῃς Ὀκτωβρίου, ἡ ἐπέτειος φέρει εἰς μνήμην τὸν ἀγῶνα πρὸς ἐπιβίωσιν, ἄλλως τὴν ἄμνην πρὸς συντήρησιν τῶν ἱερῶν και ὁσίων, ὅσων μὲ μόχθον και μὲ αἶμα εἶχον ἀποκτηθῆ εἰς νεωτέρους χρόνους μέχρι τοῦ 1940. Δεδικαιολογη- μένως δὲ και μὲ συγκίνησιν ἐορτάζομεν κάθε χρόνον τὴν ἐπέτειον τῆς 28ῃς Ὀκτω- βρίου τοῦ 1940, διότι εἰς τὴν ἐπέτειον αὐτὴν ἀπαντῶμεν στοιχεῖα πολύτιμα, τὸν ἐνθουσιασμόν και τὸν ἡρωϊσμόν, τὴν θυσίαν και τὴν αὐταπάρησιν, ὡς και τὸν πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν ἀδίστακτον ἔρωτα, ἀλλὰ και τὴν ἐνότητα και σύμπνοιαν, μὲ τὰς ὁποίας, ἀνέκαθεν ὁσάκις ὑπῆρξαν, ἠδυνήθη ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ ἀντισταθῆ και τελικῶς νὰ περισωθῆ ἐν μέσῳ τῶν πλημμυρῶν, τὰς ὁποίας τοῦ ἐσώρυσεν ἡ μακρὰ του ἱστορία.

Ἡ ἐπέτειος τῆς 28ῃς Ὀκτωβρίου εἶναι οὕτω και θὰ εἶναι μνήμη ἱερὰ και παρακαταθήκη ὁσία. Ὁ δ' ἐορτασμός της εἶναι και θὰ εἶναι καθήκον ἐθνικὸν ἀλλὰ και εὐλαβὲς μνημόσυνον ἔργων καλῶν και ἀγαθῶν και ἄθλων μεγάλων.

Δὲν ἦτο ἡ πρώτη φορὰ κατὰ τὸ 1940, ὅταν τὰ «ἀπὸ τῆς ἐσπέρας νέφη» ἤρ- χοντο νὰ καλύφουν τὸν οὐρανὸν τῆς Ἑλλάδος.

Και ἄλλοτε, ἀλλ' ἰδίως κατὰ τὸν β' π.Χ. αἰῶνα οἱ Ρωμαῖοι, βραδύτερον δὲ κατὰ τὸν γ' μ.Χ. αἰῶνα και οἱ λεγόμενοι Φράγκοι, εἰσβολεῖς, ὀρμώμενοι ἀπὸ τὴν ἐκ δυσμῶν χερσόνησον, κατέκλυσαν τὸν ἑλληνικὸν χῶρον μὲ τὰς γνωστὰς τρομακτικὰς ἱστορικὰς συνεπειάς. Κατ' ἀμφοτέρας ὅμως τὰς περιπτώσεις ταύτας, ὁ ἑλληνισμὸς εὐρέθῃ διχασμένος ἢ πολιτικῶς και στρατιωτικῶς ἀσθενής. Ἡ διχόνοια δὲ και ἡ πολιτικὴ ἢ στρατιωτικὴ ἀδυναμία, συνωδεύοντο τότε εἴτε ὑπὸ ἠθικῆς ἢ πνευματικῆς ἐκλύσεως εἴτε ὑπὸ ἐλλείψεως ψυχικῆς παρορμήσεως πρὸς ἄμνην και ἀντίστασιν. Και κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ταύτας, ὁ ἑλληνισμὸς ὑπέκλυε, περισσότερον

ἴσως ἔνεκα τῶν ἰδίων αὐτοῦ λαθῶν, πάντως δὲ χωρὶς νὰ προβάλλῃ τὴν ἀξιουμένην αὐταπαύρησιν καὶ θυσίαν.

Δὲν εἶναι ἡ στιγμή νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ἄλλως γνωστὴν ἱστορίαν τῆς ρωμαϊκῆς κατακτῆσεως κατὰ τὸν β' π.Χ. αἰῶνα. Ἄλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι, πολιτικῶς μὲν οἱ Ἕλληνες τῆς περιόδου ἐκείνης ἀντεμετώπιζον κατὰ τρόπον στενόκαρδον τὰς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν σχέσεις των, αἱ δὲ μεταξὺ των ἐμφύλιοι διαμάχαι ἐξησθένιζον τὴν δύναμιν ἀντοχῆς κατὰ τῆς ἐπερχομένης ρωμαϊκῆς λαίλαπος. Ἀπὸ τοῦ 196 π.Χ., ὅτε ὁ Φλαμινῖος ἀνήγγελλεν εἰς τὴν Κόρινθον τὴν ὀριστικὴν ἦτταν τῶν Μακεδόνων καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐλευθερίας τῶν νοτιωτέρων ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας ἑλληνίδων πόλεων, μέχρι τοῦ 146 π.Χ., ὅτε ὁ ὕπατος Μόμμιος κατέστρεφε τὴν Κόρινθον καὶ κατέλυνεν ὀριστικῶς πᾶσαν πολιτικὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην πεντηκονταετίαν, ἡ Ἑλλάς ἐσπαράσσετο ὑπὸ ἐμφυλίων διενέξεων, ἡ ἠθικὴ δὲ καὶ πνευματικὴ ἔκκλισις συνεπλήρωσε τὴν θλιβερὰν κατάστασιν, ἡ ὁποία εἰς οὐδὲν ἕτερον ἠδύνατο εὐθέως νὰ ὀδηγήσῃ ἢ εἰς τὴν ὑποδούλωσιν. («Εἰ μὴ ταχέως ἀπολώμεθα, οὐκ ἂν ἐσώθῃμεν») ἦτο, κατὰ τὸν ἱστορικὸν Πολύβιον, ἡ δεσπόζουσα εἰς τὰ χεῖλη τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παροιμία, ἐκφράζουσα τὴν ἀπίθανον ἀντίληψιν, ὅτι ἡ ἐπερχομένη ρωμαϊκὴ κυριαρχία τελικῶς θὰ ἦτο εὐεργεσία διὰ τὸν ταλαιπωρούμενον ἑλληνικὸν πληθυσμόν. Ἡ Ἑλλάς τοῦ β' π.Χ. αἰῶνος, ἀλληλομισουμένη καὶ ἀλληλοσπαρασσομένη, στερουμένη δὲ ὕγιονος πολιτικοῦ προσανατολισμοῦ ἀλλὰ καὶ ἠθους, ἔπεσεν οὕτως ὡς ὄριμος καρπός. Καὶ ἡ εἰς τοὺς Ρωμαίους πολιτικὴ τῆς δούλωσις ἔθετε τέρμα εἰς τὴν ἔνδοξον ἱστορίαν τῶν προηγηθέντων αἰώνων.

Ὅ,τι συνέβαινε κατὰ τὸν β' π.Χ. αἰῶνα μὲ τοὺς Ρωμαίους, ἐπανελαμβάνετο πολλὰς ἑκατονταετίας ὕστερον καὶ μὲ τοὺς Φράγκους τῆς Δύσεως, οἱ ὅποιοι, ὀρμώμενοι καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν χερσόνησον, ὑπὸ ἄλλα μὲν εὐγενῆ προσχήματα, κατέληξαν ἐν τούτοις μὲ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν των νὰ καταλύσουν κατὰ τὸ 1204 τὸ βυζαντινὸν κράτος. Οἱ Φράγκοι τῶν ἀρχῶν τοῦ 13' αἰῶνος εὗρον καὶ αὐτοὶ ὄριμον τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν πρὸς κατάκτησιν. Καὶ ἡ ἑτερόρρητος εταιρεία τὴν ὁποίαν συνέπηξαν, κατέληξεν εἰς διανομὴν τῆς αὐτοκρατορίας αὐτῆς, ὅχι μόνον ἔνεκα πολιτικῶν, διπλωματικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀτυχιῶν, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως ψυχικῆς ἐνότητος τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν ἀτυχίαν νὰ κυβερνᾶται μὲν κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ τοῦ 1204 δεκαετίας ὑπὸ αὐτοκρατόρων μετριοτάτων, νὰ κατατρώχεται δ' ὑπὸ ἐμφυλίων διχονοιῶν ἐντὸς κλίματος ἀβεβαιότητος καὶ ἀνασφαλείας. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δολίας πολιτικῆς τῶν Φράγκων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐλλείψεως ψυχικῆς ἐνότητος τῶν Βυζαντινῶν ὑπῆρξεν ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ 1204. Διὰ μίαν οὕτως ἀκόμη φορὰν κατελύετο ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία τῶν

Ἑλλήνων. Καὶ ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς, ἀγλαΐσμα καὶ δόξα τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς Ἀνθρωπότητος ὅλης, ὑπεβάλλετο εἰς κρίσιν δεινὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν τελικῶς θὰ ἐξήρχετο μὲν νικητὴς, ἀλλὰ καθημαγμένος καὶ ὀριστικῶς ἐτοιμοκατάπτωτος.

Ἡ ρωμαϊκὴ κατάρκτησις τοῦ β' π.Χ., ἀλλὰ καὶ ἡ φραγκικὴ τοῦ ιγ' μ.Χ. αἰῶνος, εἶχον ὡς ὀρηκτήριον τὴν γειτονικὴν ἀπὸ δυσμῶν χερσόνησον. Ἀμφότεραι αἱ κατακτήσεις αὐταὶ εἶχον ἀναντιρρήτως ἐντόνους στρατιωτικὰς ἐκδηλώσεις καὶ περιπλόκους πολιτικὰς προεκτάσεις. Πέραν ὅμως αὐτῶν, ἀμφότεραι ὠδήγησαν εἰς δούλωσιν πολιτικὴν, ἢ μία μακροτέραν καὶ ἡ ἄλλη συντομωτέραν ἑνὸς λαοῦ, τοῦ ὁποίου, κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν, ἡ ψυχολογία δὲν προσεφέρετο διὰ τὴν καθολικὴν καὶ ὀλόκαρδον ἄμυναν.

Ἡ ρωμαϊκὴ καὶ ἡ φραγκικὴ κατάρκτησις ὑπῆρξαν φαινόμενα τραγικὰ καὶ ἐκδηλώσεις κάποιας θλιβεραῆς ψυχολογίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος δικαιούται βεβαίως εἰς τὴν μακροαίωνα ἱστορίαν του νὰ γνωρίζῃ καὶ περιόδους πτώσεως καὶ παρακμῆς, ἀλλὰ πάντως ὑποχρεοῦται νὰ συνάγῃ τὰ προκύπτοντα ἱστορικὰ διδάγματα.

Ἡ ὄλιος διάφορος ἦτο ἡ ψυχολογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ 1940 !

Ἐπὶ δικτατορίαν ἐβίον ἡ Ἑλλάς τοῦ 1940, δικτατορίαν ὅμως ἰδιότυπον, ἐρωτοτροποῦσαν μὲν καὶ μιμουμένην τὸν γερμανικὸν ἐθνικοσοσιαλισμὸν καὶ τὸν ἰταλικὸν φασισμόν, ἀλλὰ καὶ ἐν συνειδήσει ἐμμένουσαν εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς εὐμενείας πρὸς τοὺς παλαιοὺς συμμάχους, τὰς δημοκρατίας τῆς Δύσεως.

Ἐκφρασις τῆς ἰδιοτυπίας αὐτῆς ἦσαν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν μὲν πολιτικὸν βίον, ἢ προσπάθεια ὀργανώσεως τοῦ κράτους κατὰ τὰ τότε λάμποντα ὀλοκληρωτικὰ πρότυπα, εἰς τὴν διεθνή δέ, τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν, ἢ ἐμμονὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Βαλκανικὴν Συνεννόησιν, — ἥτις, τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἀφετηρίαν τῆς, ὑπῆρξε συνθήκη φιλοδυτικῆ —, ὡς καὶ ἡ κάλυψις διὰ τῆς ὑπὸ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας παρασχεθείσης, *in extremis*, μόλις κατὰ τὸ 1939, ἐγγυήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπὶ τὴν ἐποψιν αὐτὴν, ἡ ἑλληνικὴ ἡγεσία ἤσκει διπλὴν πολιτικὴν. Καὶ πρὸς τὰ ἔσω μὲν παρίστατο ὡς μιμουμένη τὰ ὀλοκληρωτικὰ πρότυπα, πρὸς τὰ ἔξω ὅμως, παρὰ τὰς περὶ οὐδετερότητος συχνὰς διπλωματικὰς διαβεβαιώσεις, ἠκολούθει, μὲ προσοχὴν μὲν ἀλλὰ πάντως σαφῶς, τὴν πατροπαράδοτον ἐθνικὴν πολιτικὴν, ἥτοι τὴν πολιτικὴν, ἥτις, κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν, θὰ ἔτασσε τὴν χώραν παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν δυτικῶν, τῶν δημοκρατικῶν συμμάχων.

Ἡ κρίσιμος αὐτὴ στιγμὴ δὲν ἐπρόκειτο νὰ βραδύνη.

Ἄν εἶχε κάπως λησμονηθῆ ἢ παλαιότερα, κατὰ τὸ 1923, ἰταλικὴ ἐπιδρομὴ

κατὰ τῆς Κερκύρας, ὅμως ἄλλα, πρόσφατα τότε γεγονότα, ἤρχοντο νὰ δημιουργήσουν βαρὺ καὶ ἀνήσυχον τῶν Ἑλλήνων τὸ προαίσθημα ὡς πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις τῆς Ἰταλίας : Ἡ ἰταλικὴ ἀπόβασις εἰς τὴν Ἀλβανίαν κατὰ τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν τοῦ 1939, τὰ πολλὰ καὶ ἀλλεπάλληλα μικρότερα μὲν, ἀλλὰ πάντως χαρακτηριστικὰ ἐλληνοϊταλικά ἐπεισόδια, ὡς ἀποκορύφωμα δὲ ὁ μικρόψυχος ἀλλὰ καὶ ἀψυχολόγητος τορπιλλισμὸς τῆς («Ἑλλης») κατὰ τὸν εορτασμὸν τῆς 15ης Αὐγούστου 1940 εἰς Τήνον, — ὅλα αὐτὰ ἦσαν σημεῖα καὶ ἐνδείξεις σαφεῖς, προοιωνίζουσαι τὴν ἐπερχομένην θύελλαν.

Τὰ σημεῖα καὶ αἱ ἐνδείξεις αὐταὶ ἔκρινον ὀριστικῶς περὶ τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν θὰ ἐλάμβανεν ἡ ὑπεύθυνος ἡγεσία τῆς χώρας καὶ κατὰ τὸν μετ' ἀσφαλείας διαφαινόμενον πόλεμον. Καὶ ἡ θέσις αὐτὴ τῆς ἡγεσίας ἐξέφραζε τὴν ψυχολογίαν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπίσης μὲ ἀλάνθαστον αἰσθητήριον ἀντελαμβάνετο ποῖος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ προσανατολισμὸς του. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, ἡγεσία καὶ λαὸς εὐθυγραμμίζοντο εἰς ὅτι ἀφεώρα τὴν ἀκολουθητέαν πολιτικὴν ἔναντι τῆς ἐπερχομένης θυέλλης. Ἀπὸ τὴν ἐνότητά δὲ καὶ σύμπνοιαν αὐτὴν ἦτο πλέον βέβαιον, ὅτι μόνον καλὸν θὰ ἦδύνατο νὰ προκύψῃ.

Δὲν προσέβλεπε μὲ πολλὴν συμπάθειαν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ μέγα μέρος του, πρὸς τὴν δικτατορίαν, ὡς θεσμὸν ἐπιβεβλημένον δυνάμει εἰς τὴν χώραν του. Διὰ τὸν ἐλληνικὸν λαόν, ἀπὸ καταβολάδος ἱστορικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ψυχοσυνθέσεως, ἡ ἐλευθερία, ἡ ἐθνικὴ καὶ ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία, εἶναι τὸ ὕψιστον τῶν ἰδανικῶν του. Διὰ τὸ ἰδανικόν του δ' αὐτὸ δὲν ἐδίστασε νὰ ξεσηκωθῇ σύγκρομος κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1940, ὅταν ὁ ξένος εἰσβολεὺς ἠθέλησε νὰ πατήσῃ τὴν γῆν τῶν προγόνων του καὶ νὰ καταλύσῃ καὶ τὴν ἐθνικὴν καὶ τὴν ἀτομικὴν του ἐλευθερίαν. Ὁ ξεσηκωμὸς ἦτο γενικὸς, ξεσηκωμὸς καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἡγεσίας, ὑπὸ τοῦ λαοῦ δ' ὡς ἀπὸ συνθήματος καὶ αὐτοστιγμει εἶχε λησμονηθῆ ὡς θεσμὸς ἡ δικτατορία. Ἐξόριστοι πολιτικοὶ καὶ ἄλλοι ἀντίπαλοι τῆς κυβερνήσεως ἔσπευδον οὕτως ὡς ἐθελονταὶ ἀγωνισταὶ εἰς τὸ ἀνοιχθὲν μέτωπον, οὐδεὶς δ' Ἑλλῆν οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐσκέφθη ἐκ πολιτικῶν ἐκτιμήσεων νὰ ὀλιγορῆσῃ εἰς τὸ ἐθνικὸν καθῆκον του. Ἡ δ' ἡγεσία τῆς χώρας, ἀρνούμενη ὅπως ἠρνήθη, ἄνευ δισταγμοῦ καὶ ἄνευ χρονοτριβῆς τὴν ὑπὸ τοῦ εἰσβολέως προταθεῖσαν οὐσιαστικὴν ὑποδούλωσιν, διεκήρυσσε τὴν πλήρη ἀλήθειαν, ὅταν διὰ στόματος τοῦ Βασιλέως Γεωργίου τοῦ Β' ἐβροντοφώνει, ὅτι («τὸ Ἔθνος σύσσωμον καὶ πειθαρχοῦν ὡς εἷς ἄνθρωπος, θὰ ἀγωνισθῇ ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν, μέχρι τελικῆς νίκης»). Τὸ («Ὅχι») εἶχε λεχθῆ ὑπὸ τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ, πρὸς αἰωνίαν δὲ τιμὴν του ἀδιστάκτως καὶ ἀνεπιφυλάκτως. Μὲ τὴν ἀρνητικὴν του δὲ ταύτην ἀπάντησιν, ὁ Πρωθυπουργὸς καθιέρωνε κατ' ἐξοχὴν θετικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἀνέλιξιν τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἐξέφραζε καὶ

τὸ ὁμόφυχον αἶσθημα τῶν Ἑλλήνων. Τῶν Ἑλλήνων δ' αὐτῶν ἡ μεγαλειώδης ἐξόρμησις ἐσφράγιζεν ἀκόμη μίαν φοράν βαθύτατα τὸν πρὸς τὴν Ἑλευθερίαν ἔρωτα, τὸν ἄνευ ὑπολογισμοῦ καὶ φρενῆρη ἔρωτα, ὅστις δὲν ὀρρωδεῖ καὶ δὲν διστάζει, ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ ἀντίπαλος λογικῶς παρίσταται ὡς ἀκατάβλητος.

Διότι μέχρι τοῦ 1940, ὡς ἀκατάβλητος ἐθεωρεῖτο, καὶ μάλιστα κατὰ παγκόσμιον συνείδησιν, ὁ ἐπιτεθεὶς ἀντίπαλος. Κομπορορημονῶν ὁ ἡγέτης του, δὲν ἔπαυεν ἀπὸ ἐτῶν νὰ διαλαλῇ τὴν ἰσχύν του, τὰς λόγχας καὶ τὰς στρατιωτικὰς του μηχανάς. Κάτι περισσότερον, ὁ ἰταλὸς δικτάτωρ δὲν ἔπαυεν ἀπὸ ἐτῶν νὰ προαναγγέλλῃ τὴν ἐπιχειρήσασαν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν του ἀνασύστασιν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἐδημιούργει οὕτω ἐντυπώσεις, ἀλλ' ἐνέπνεε καὶ φόβον καὶ κατάθλιψιν εἰς ὅσους ἐφέροντο ὡς τὰ ἐπιχειρήματα θύματα τῆς μεγαλομανίας του. Τὰ προηγουόμενα δὲ τῶν κατακτήσεων του εἰς τὴν Ἀφρικήν, τῆς ἐδραιώσεως εἰς τὰ Δωδεκάνησα καὶ τῆς οὐσιαστικῆς κατακτήσεως τῆς Ἀλβανίας, ἦσαν μαρτύρια σαφῆ περὶ τῆς διαγραφομένης ἀπειλῆς δι' ὀλόκληρον τὸν χῶρον τῆς Μεσογείου, τοῦλάχιστον τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Κακέκτυπον τῶν ἀρχαίων ρωμαίων αὐτοκρατόρων, ὁ ρωμαῖος δικτάτωρ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος εἶχεν οὕτω κατορθώσει νὰ θεωρῆται ὑπολογίσιμος πρώτη δύναμις εἰς ὅσας χώρας ἀνεπτύσσετο ἡ ἐπιθετικὴ του ὄνειροπόλησις. Τὴν ὄνειροπόλησιν δ' αὐτὴν καὶ τὴν συνακολουθοῦσαν φοβίαν δὲν ἀνέκοπτεν ὁ ὄντως ἰσχυρὸς βορειότερος συνεταῖρος του, ὁ ὁποῖος ἴσως ἐφρόνει, ὅτι ὑπὸ κλίμα φοβίας ἐνισχυμένοι, τὰ ἰδικὰ του πολιτικὰ καὶ ἑδαφικὰ κέρδη θὰ ἀπεκτῶντο, ὅπως καὶ ἀπεκτῆθησαν, ἐνδερέστερον.

Εἰς τὸ κλίμα αὐτὸ τῆς φοβίας καὶ καταθλίψεως ἔζη καὶ ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1940.

Εἶχε κατατροπωθῆ ἡ Πολωνία, εἶχεν ἠττηθῆ ἡ Γαλλία καὶ εἰς τὴν βορείαν καὶ τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην εἶχεν ἐπιβληθῆ ἡ ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ ἐξαγγελθεῖσα («νέα τάξις πραγμάτων»), ἐν πλήρει, τότε ἀκόμη, συμβιβασμῶ καὶ πρὸς τὴν σοβιετικὴν ρωσικὴν πολιτικὴν, ἡ ὁποία, φαίνεται, ὅτι δὲν ἀπέστεργε καὶ τότε τὰς εἰς τὴν νοτίαν Εὐρώπην, περὶ τὴν Μεσόγειον, ἑδαφικὰς ἀνακατατάξεις. Ἡ δ' Ἰταλία, ὅταν ἡ Γαλλία εἶχε κατ' οὐσίαν καταρρεύσει, εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὸν πόλεμον ὡς ὁ ἰσότημος συνεταῖρος τοῦ Ἀξονος Βερολίνου καὶ Ρώμης, ἐτοίμη νὰ μετάσχη τῆς ὡς βεβαίας θεωρουμένης πλουσίας λείας.

Ὁ δρόμος διὰ τὸν ἰταλὸν δικτάτορα ἠνοίγετο οὕτως ἐλεύθερος καὶ εὐρὺς διὰ τὴν πραγμάτων τῶν αὐτοκρατορικῶν του ὄνειροπολήσεων. Καί, φυσικὰ, ἡ Ἑλλὰς παρίστατο ὡς τὸ προσφορώτερον πρῶτον θῦμα, θῦμα, κατὰ τὴν ἐκτίμησίν του, εὐάλωτον, ἀλλὰ καὶ χρήσιμον διὰ τοὺς περαιτέρω φιλοδόξους στόχους.

Ἀπερίσπαστος οὕτω, ἀλλὰ καὶ βέβαιος διὰ τὴν εὐκολὸν νίκην, ὁ ἰταλὸς δι-
κτάτωρ ἔστρεψε τὰς ἰσχυρὰς δυνάμεις του κατὰ τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος.

Ἐξημέρωνεν ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 καὶ ὁ πόλεμος ἤρχιζεν. Ἡρχιζεν
ὁμως καὶ ἡ ἐποποιία, ἐσημειοῦτο δὲ καὶ ἡ μεγάλη ἔκπληξις.

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 27ῆς πρὸς τὴν 28ῃν Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, ἡ ἱστορία
τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἐσημαδεύθη ἀπὸ τὴν σύντομον, ἀλλὰ δραματικὴν συνομιλίαν
τοῦ Πρωθυπουργοῦ μὲ τὸν ἰταλὸν πρέσβυν. Κατὰ τὴν αὐτὴν ὁμως νύκτα, ἡ ἱστορία
τῆς Ἑλλάδος ἐσφραγίσθη ἀκόμη μίαν φορὰν μὲ τὴν σφραγίδα τῆς Ἀρετῆς, ἡ ὁποία
ἐξεδηλώθη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πρωθυπουργοῦ διαδηλωθεῖσαν ἀπόφασιν τοῦ ἀγῶνος
πάντων καὶ ὑπὲρ πάντων, τοῦ ἀγῶνος τῆς Τιμῆς καὶ τῆς Θυσίας, τοῦ ἀγῶνος τοῦ
Δικαίου κατὰ τοῦ Ἀδίκου.

Ἐχάραζεν ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, ὅταν εἶχεν ἤδη γνωσθῆ ἡ ἄδικος
ἐπίθεσις, καὶ ὄλοι, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ, ἐξεχύθησαν εἰς τοὺς δρόμους καὶ
τὰς πλατείας, διὰ νὰ δώσουν ὁμαδικὴν διέξοδον εἰς τὴν ὄργην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἐνθου-
σιασμόν ἐνὸς λαοῦ, προσβληθέντος εἰς τὴν οὐσίαν τῆς τιμῆς καὶ τῶν ἰδανικῶν του.
Οὐδεὶς ἐσκέφθη ὅτι ὁ ἐπιτιθέμενος ἦτο δύναμις μεγάλη, συνεταῖρος ἄλλης ἰσχυρο-
τάτης δυνάμεως, τῆς ὁποίας ἡ στρατιωτικὴ ἐπιβολὴ ἦτο τότε ἀδιαφιλονείκητος.
Καὶ οὐδεὶς ἐσκέφθη τὰς ἐνδεχομένας συνεπειὰς τῆς ἀνοιγομένης περιπετείας. "Ολοὶ
εἶχον ἀπὸ κοινοῦ καὶ ὡς ἀπὸ συνθήματος λάβει τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀγῶνος μέχρι
ἐσχάτων. Καὶ ὄλοι, εἰς τὸν παράφορον ἐνθουσιασμόν των, ἦσαν χαρούμενοι καὶ αἰσιό-
δοξοι, ὅπως χαρούμενοι καὶ αἰσιόδοξοι εἶναι ὅσοι ἔχουν συνείδησιν τοῦ δικαίου των
καὶ εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ τὸ ὑπερασπίσων καὶ νὰ τὸ ἐπιβάλων.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἱστορηθῆ καὶ πάλιν τὸ ἔπος τῶν πέντε καὶ πλέον μηνῶν,
τὸ ὁποῖον ἐπαίχθη τότε εἰς τὰ ἀφιλόξενα βουνὰ τῆς Βορείου Ἡπείρου, εἰς τὰς θαλάσ-
σας καὶ εἰς τὸν ἀέρα. Εἶναι τὰ γεγονότα χιλιόστορημένα καὶ γνωστά, οἱ περισσότεροι
δ' ἐξ ἡμῶν τὰ ἐζήσαμεν εἰς ἀτμόσφαιραν ψυχικῆς εὐφορίας καὶ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας.
Εἶναι τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα κοσμοῦν καὶ θὰ κοσμοῦν ἐσαεὶ τὰς σελίδας τῆς ἑλλη-
νικῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ καὶ γεγονότα, τὰ ὁποῖα θὰ τιμοῦν ὄχι μόνον τὴν γενικὴν ἑλλη-
νικὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀτομικὴν ἱστορίαν τῶν ἀμέσων ἀγωνιστῶν, τόσον τῶν
πρωταγωνιστῶν ὅσον καὶ τῶν ἄλλων, ἀκόμη καὶ τῶν ἀσημοτέρων ἀγωνιστῶν,
ἐκείνων ποὺ ἐθυσίασαν τὴν ζωὴν των χάριν ἰδεῶν καὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐπέζησαν
διὰ νὰ διατηροῦν τὴν ὑπερηφάνειαν μέχρι τέλους τοῦ βίου των.

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπιθέσεως, ὁ ἰσχυρὸς ἐχθρὸς συνεκρατήθη μὲ
ὅσον ἦτο δυνατὸν μικροτέρας ἐδαφικᾶς θυσίας. Ἀλλ' ὅταν συνεπληρώθη ἡ ἐπιστρα-
τευσις, ἡ ἑλληνικὴ ἀντεπίθεσις ὑπῆρξεν ὀρμητικὴ καὶ οἱ Ἕλληνες ταχέως ἐδρέθησαν

εἰς παλαιούς γνωρίμους τόπους, τὸ Ἀργυροκάστρον, τὴν Κορυτσάν, τὴν Μοσχόπο-
 λιν καὶ ὅπου ἄλλοῦ ἢ ἑλληνικῆ ἱστορία εἶχεν ἐπισημάνει τὴν πολιτιστικὴν παρουσίαν
 τῆς. Ὁ ἀγὼν ἦτο σκληρός. Καὶ τὴν σκληρότητά του συνεπλήρωσεν ὁ ἐπελθὼν βα-
 ρύτατος χειμὼν, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξ ἴσου βαρυτάτη ὑπῆρξεν ἡ προσφερθεῖσα θυσία.
 Ἦτο δὲ πράγματι μεγάλη καὶ βαρεῖα ἡ προσφερθεῖσα θυσία. Οὐδεὶς ὅμως παρεπο-
 νέθη. Διότι ὅλοι ἐγνώριζον, ὅτι ὁ ἀγὼν ἦτο ἀγὼν ὑπὲρ βιωμῶν καὶ ἐστιῶν, τοῦ ὁποῖου
 ἡ ἔκβασις, ἀκόμη καὶ ἂν ἦτο ἀβεβαία, θὰ ἐστεφανώνετο ὅμως πάντως μὲ τὸν κόντινον
 τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ὑπερτάτου χρέους.

Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 1940, ὅταν ὁ ἀγὼν ἦτο ἐν πλήρει ἐξελίξει,
 ἡ παγκόσμιος κοινὴ γνώμη μ' ἐκπληξιν παρηκολούθει τὴν ἠρωικὴν ἐξόρμησιν τοῦ
 ἑλληνισμοῦ. Ἦτο δ' ἡ ἐκπληξις δικαιολογημένη, διότι, διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς
 ἐνάρξεως τοῦ μεγάλου πολέμου, κράτος μικρόν, ὅπως ἡ Ἑλλάς, ὄχι μόνον ἀντίστατο,
 ἀλλὰ καὶ κατήσχυνε τὰ ὅπλα τοῦ ἰσχυροῦ ἀντιπάλου, τοῦ ὡς ἀηττήτου θεωρουμένου
 συνεταῖρου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Ἰαξονος. Καὶ ἦτο ἡ ἐκπληξις τόσον μᾶλλον ἐντονωτέρα,
 ὅσον διότι εἰς τὸν ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα εἶχεν ἀποδυθῆ ἡ Ἑλλάς μόνη, ἢ σχεδὸν
 μόνη, ἀφοῦ ἡ τότε αἰμάσσουσα Ἀγγλία, ἡ ἐλευθέρη ἀπομείνασα εὐρωπαϊκὴ χώρα,
 μόνον συμβολικὴν ἡδύνατο νὰ παράσχη τὴν ἐγγυηθεῖσαν καὶ ἄλλως ἐγκαρδίως προσ-
 φερθεῖσαν ἀρωγὴν τῆς.

Κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, ἡ ἱστορία τοῦ ἀγῶνος τοῦ Δαυὶδ κατὰ τοῦ Γολιάθ
 ἐπανελαμβάνετο εἰς ἄλλην κλίμακα. Καὶ τὸ δίδαγμα ἀνέβλυζεν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι δη-
 λαθῆ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἦθος δύνανται νὰ ἐπιβληθοῦν καὶ κατ' ἀντιπάλου ὕλικῶς
 ἰσχυροτέρου.

Τὸ ἔπος τὸ ὁποῖον συνεχίζετο ἐπὶ μῆνας εἰς τὰ βορειοηπειρωτικὰ βουνὰ ἦτο
 ἐν τούτοις μοιραῖον νὰ εὖρη τὸ τέλος του. Καὶ τὸ τέλος ἐπῆλθεν, ὅταν ὁ πανίσχυρος
 τοῦ ἐπιτιθεμένου συνεταῖρος ἔκρινεν, ὅτι ἡ αἰσχύνη τοῦ ἀδελφοποιτοῦ ἔτεινε ν' ἀμαν-
 ρώσει τῆς ὅλης ἐταιρείας τὴν λάμπην. Ἡ κρίσις του δ' αὐτὴ κατέληξεν εἰς ἀπόφασιν
 τὴν 6ην Ἀπριλίου τοῦ 1941, ὅταν ὁ ἰσχυρὸς συνεταῖρος ἐξαπέλυσεν ὀπισώπλατα
 εἰς τὴν Μακεδονίαν τὴν ἐπίθεσίν του. Ἐκτοτε τὸ δράμα εἰσῆρχετο εἰς τὴν θλιβεράν
 του κάθαρσιν. Καὶ ἡ κάθαρσις αὐτὴ συνετελέσθη εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου ἐπαίχθη ὁ
 ἐπίλογος τοῦ ὄλου ἔπους καὶ ἔκλεισεν ἡ σελὶς τῶν ἐκπληκτικῶν γεγονότων τῆς ὥραιας
 ἐκείνης πολεμικῆς ἐξορμήσεως.

Τοῦ λοιποῦ ἡ 28ῆ Ὀκτωβρίου ἀπέμεινεν ὡς ἀνάμνησις.

Ἀνάμνησις ὅμως ἐξαιρέτως ζωντανή, ἡ ὁποία συνώδευσεν ὡς ἐλπίς τὸν
 ἑλληνικὸν λαὸν κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα θλιβερὰ χρόνια τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς.
 Ἀνάμνησις δὲ καὶ φωτεινὴ, σκορπίζουσα «φῶς ἱλαρόν» εἰς τοὺς ἐπερχομένους, διὰ

πᾶσαν περίπτωσιν καὶ διὰ πᾶσαν τῆς ἱστορίας μέλλουσαν καὶ ἐνδεχομένην ἀναδιπλωσιν.

Τὸ θέρος τοῦ 1941 εὔρε τὴν Ἑλλάδα συντετριμμένην ὑπὸ τὸ πέλημα τῆς τριπλῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς. Τέσσαρα σχεδὸν χρόνια ἐκράτησε τὸ σκότος καὶ ἡ ἀναμονή, μέχρις οὗτου, κάποιον ἄλλον Ὀκτώβριον, κατὰ τὸ 1944, ἀπλωθῆ καὶ πάλιν τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν χώραν.

Τέσσαρα σχεδὸν χρόνια σκλαβιάς, τὰ ὅποια, κατὰ κάποιον τρόπον, παρέστησαν ὡς ἀντίστοιχα πρὸς τοὺς τέσσαρας σχεδὸν αἰῶνας τῆς δουλείας ὑπὸ τὸ πέλημα τοῦ ἄλλου, τοῦ ὀθωμανοῦ, κατακτητοῦ. Ἡ ἀριθμητικὴ ἀναλογία εἶναι ἴσως χαρακτηριστικὴ. Περισσότερον ὅμως χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἄλλη ἀναλογία, ἐκείνη ἣ ὁποία ἀνέβλυσεν ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν τῆς θυσίας καὶ ἀπὸ τὴν ἐλπίδα τῆς μεγάλης μεταβολῆς. Διότι, ὄντως, ὑπῆρξε κάποια ἀναλογία μεταξὺ τῶν δύο ὑποδουλώσεων, μεταξὺ τοῦ ἐπιβληθέντος παλαιοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου δυτικοῦ ζυγοῦ, εἰς τὸν ψυχολογικὸν καὶ εἰς τὸν συναισθηματικὸν κόσμον τοῦ μαρτυρικοῦ γένους.

Ἔτσι, ὅπως εἰς τὰ χρόνια τῆς μεγάλης σκλαβιάς, ἡ θυσία τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος καὶ τῶν ὀλίγων ὑπερασπιστῶν τῆς Πόλης ἔθρεψεν ἐπὶ αἰῶνας τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν ἀντοχήν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καὶ εἰς τὰ χρόνια τῆς νεωτέρας ἐχθρικῆς κατοχῆς, ἡ θυσία τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ἐξωπύρρησε τὴν θράκα τῆς ἀναμονῆς, μιᾶς ἀναμονῆς, τῆς ὁποίας ὅλοι διησθάνοντο τὸ εὐτυχὲς τέλος.

«Πρυστὰ καὶ πρόσκαιρα μὴ θαυμάσης» λέγει ὁ ἐκκλησιαστής, ὄντως δὲ πρυστὰ καὶ πρόσκαιρα ἦσαν ὅσα συνετελέσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κατοχῆς, ἀφοῦ, διὰ τὰ ἐνθυμηθῶμεν καὶ πάλιν τὸν ἐκκλησιαστήν, «ὀρίζει μὲν ὁ θεσμός, ἀλλὰ πρὸ θεσμοῦ ἢ φύσις», — καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἢ «φύσις», ἢ κατὰ τὴν φύσιν δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωριζομένη ἐλευθερία, ἦτο ἀναπότρεπτον, ὅτι θὰ κατέλυνε τὸν ἐπιβληθέντα (θεσμόν), ἄλλως τὸν νόμον τῆς τόσον πολὺ διατυμπανισθείσης (νέας τάξεως τῶν πραγμάτων).

Μὲ τὴν ἀνάμνησιν οὕτω τῆς θυσίας τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ἔζησε καὶ ἀνέμενε ὁ Ἑλληνισμὸς τὴν μεγάλην στιγμήν. Ἡ θυσία δ' ἐκείνη ἐσφουρηλάτησε χαρακτῆρας καὶ ἐμεγάλυνε τὸ αἶσθημα τοῦ πρὸς τὸ γένος καθήκοντος. Ἀποτέλεσμα δ' ὑπῆρξεν ἡ ἐνεργὸς ἢ παθητικὴ τοῦ λαοῦ ἀντίστασις κατὰ τοῦ κατακτητοῦ ἐντὸς τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ ἡ συνέχισις τοῦ ἀγῶνος ἐκτὸς αὐτῆς, ἀντίστασις καὶ συνέχισις, τὰς ὁποίας ἀσφαλῶς εἶχεν ἐμπνεύσει ἡ μεγάλη θυσία τῆς 28ης Ὀκτωβρίου. Καὶ κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, ἡ θυσία ἐκείνη ἀπέβη ἰδέα καὶ ἀξία ἀκατάλυτος εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ Ἔθνους.

Εἶναι ἴσως τετριμμένον τὰ ἐπαναλαμβάνεται κάθε χρόνον πόσῃ σημασίαν

καὶ πόσον μέγαλον δίδαγμα κατέλιπεν ἡ θυσία τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1940. Εἶναι ὅμως καθῆκον ἢ συνεχῆς ὑπόμνησις τῆς θυσίας αὐτῆς, ὅσον καὶ ἂν δὲν πρέπει νὰ προσκολλᾶται τις μὲ φανατισμὸν εἰς τὸ παρελθόν, λησμονῶν τὸ παρὸν καὶ ἀποφεύγων νὰ σκέπτεται τὸ μέλλον.

Ἄν οὕτως εἶναι ἀποκρουστέα ἢ στεγνὴ καὶ ξηρὰ ἱστοριοκρατία, ὅμως πάντως δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ σβήνωμεν ἀπὸ τὴν μνήμην μας κάθε παράδοσιν καὶ κάθε τι τὸ ὁποῖον μᾶς καταλείπει ὡς παράδειγμα Ἀρετῆς ἢ Ἱστορίας. Εἶναι τοῦτο ἀξίωσις τῆς οὐσίας τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ κόσμος τῶν Ἀξιῶν, τὸ πλέγμα καὶ σύνθεμα τῶν Ἀξιῶν ὅλων, τὸ ὁποῖον αὐτοδυναμῶς μεταφέρεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, μὲ τὰ διδάγματα δὲ τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἐκτίμησιν καὶ ζυγοστάθμισιν τοῦ παρελθόντος προσδιορίζει τὴν κοινωνικὴν τοῦ ἀνθρώπου συμπεριφορὰν καὶ διὰ τὸ παρὸν καὶ διὰ τὸ μέλλον.

Θὰ ἦτο λοιπὸν ἄρησις κάθε ιδέας πολιτισμοῦ, ἂν, καταφρονοῦντες τὴν ἱστορίαν, ἐλησμονούσαμεν καὶ διεγράφομεν ὅ,τι ἠθικὸν καὶ δίκαιον καὶ ἅγιον καὶ ὠραῖον μᾶς προσφέρει τὸ παρελθόν. Καὶ εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν, θὰ ἦτο ἄδικον καὶ ἀνάξιον τῶν ἐπιγόνων, ἂν ἐλησμονεῖτο ἢ κατὰ τὸ 1940 προσφορὰ τῆς γενεᾶς τοῦ μεσοπολέμου, — μιᾶς γενεᾶς, ἢ ὁποία εἰς τὴν χώραν μας εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ πολλὰ, μὲ κορύφωμα τὴν 28ην Ὀκτωβρίου.

Ἡ προσφερομένη μνήμη εἰς τὴν χρονολογίαν αὐτὴν εἶναι οὕτως ὁ ἐλάχιστος φόρος τιμῆς, τὸν ὁποῖον εὐγνωμόνως ἀποτίνομεν κατ' ἔτος. Καὶ ἡ μνήμη αὐτὴ, προσφερομένη κατ' οὐσίαν εἰς τὴν χρονικῶς μακρόσυρτον θυσίαν, ἢ ὁποία ἤρχισε κατὰ τὰ ἐξημερώματα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, εἶναι μνήμη τὴν ὁποίαν «οὐτ' εὐρῶς οὐθ' ὁ πανδαμάτωρ χρόνος ἀμαυρώνει», κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ ἀρχαίου ἐπιγράμματος. Διότι ἡ μνήμη αὐτὴ εἶναι ὅσια καὶ ἱερά, τὴν ὁποίαν ὀφείλει ἅπαν «τὸ ἐλληνικόν», τὸ καθ' Ἡρόδοτον, «ἐὸν δμαιομόν τε καὶ ὁμόγλωσσον», ἔχον δὲ «καὶ θεῶν ἰδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίας ἡθεά τε ὁμότροπα».